

نقدی بر کتاب دو جلدی خاطرات یک روزنامه‌فروش

● جعفری خانقاه^۲

پژوهشگر تاریخ مطبوعات

چکیده

کتاب خاطرات یک روزنامه‌فروش در بردارنده خاطرات قدیمی‌ترین روزنامه‌فروش دوره‌گرد ایران است. آنچه در این مجموعه آمده، خاطرات محمدابراهیم رنجبر از وقایع تاریخی ایران در فاصله کودتای ۱۲۹۹ تا انقلاب ۱۳۵۷ شمسی است. کتاب حاوی اطلاعات بکر و دست‌نخورده از شرایط روزگار ایران در این مقطع تاریخی ۵۰ ساله است. این کتاب با رویکرد تاریخ شفاهی عامیانه، قرار است خواننده را با تجربیات تلخ و شیرین مطبوعات دوره پهلوی و انقلاب اسلامی آشنا کند. بی‌شک کتاب‌هایی از این نوع با وجود سبک خاطره‌گویی می‌توانند منابع ارزشمندی برای تاریخ‌نگاری طبقات معمول و توده جامعه باشند. با بررسی این کتاب سیر تکاملی مطبوعات در دهه‌های گذشته ایران نیز قابل مشاهده است. این کتاب از زاویه‌نگاه تازه‌ای به مطبوعات و حواشی آن پرداخته و از این نظر کم‌نظیر است. خاطرات یک روزنامه‌فروش نگاه نماینده‌ای از طبقه عام جامعه به وقایع و حوادث یک دوره زمانی خاص است. نویسنده روایت تازه‌ای از منظر توده مردم به مشکلات چاپ و توزیع نشریات در آن دوره دارد.

کلیدواژه

تاریخ شفاهی مطبوعات ایران، خاطرات روزنامه‌فروش، روزنامه‌فروشی، روزنامه‌فروشان تهران.

مقدمه

تاریخ روزنامه‌نگاری یک چرخه است که هر کس به سهم خود در به حرکت درآوردن آن قدر و نقش دارد. انتشار خاطرات روزنامه‌نگاری از آن دست اقداماتی است که می‌تواند در فرآیند روشن‌سازی ذهن مخاطبان تأثیرگذار باشد. اما برخلاف رویه سابق، بیان این‌گونه خاطرات از زبان «طبقه فرودست جامعه» مرسوم نبوده و ما همواره تاریخ را از دریچه نگاه «طبقه فرادست جامعه» نظاره کرده‌ایم. این اتفاق باعث می‌شود مخاطبان در مواجهه

■ رنجبر امیری، محمدابراهیم؛ خاطرات یک روزنامه‌فروش در هفتاد سال فروشنده‌گی مطبوعات: روایتی چند از روزنامه‌ها و روزنامه‌فروشی از کودتای ۱۲۹۹ تا انقلاب ۱۳۵۷ (جلد اول). تهران: شاد رنگ، ۱۳۹۲، ۲۷۱ ص.
شابک ۹۷۸۹۶۴۲۸۶۸۷۰۴
■ رنجبر امیری، محمدابراهیم؛ خاطرات یک روزنامه‌فروش در هفتاد و شش سال با مطبوعات (جلد دوم). تهران: نارین رسانه، ۱۳۹۳، ۳۲۶ ص.
شابک ۹۷۸۶۰۰۹۵۰۵۴۰۱

فصلنامه نقد کتاب

اطلاع‌رسانی و ارتباطات

سال دوم، شماره ۷ و ۸
پاییز و زمستان ۱۳۹۴

۱۴۰

با دیدگاه‌های متفاوت، سره را بهتر از ناسره تشخیص دهند و ارزیابی نسبتاً درستی از رخداد‌های تاریخ مطبوعات داشته باشند. مطالعه این کتاب همچنین به شکستن فضای انحصاری نگاه به تاریخ از دریچه چشم طبقه فرادست جامعه کمک کند.

اگر تعریف درستی از تاریخ شفاهی داشته باشیم، کتاب حاضر در گروه «تاریخ شفاهی عامیانه» قرار می‌گیرد. برخلاف «تاریخ شفاهی تجربی و علمی» که نیازمند رعایت اصول علمی است، این نوع تاریخ شفاهی مستلزم ارائه سند و مدرک معتبر نیست و در آن فقط مجموعه‌ای از اطلاعات از سوی راوی بیان می‌شود که صحت و سقم آن به سادگی قابل تشخیص نیست. نویسنده کوشیده است از دریچه تاریخ شفاهی عامیانه، مخاطب را از دالان تاریخ مطبوعات ایران عبور دهد و همراه شدن با چنین تجربه‌ای برای خواننده تازگی دارد.

جلد اول کتاب

جلد اول این کتاب با عنوان خاطرات یک روزنامه‌فروش در هفتاد سال فروشنده‌گی مطبوعات که دربرگیرنده خاطرات سال‌های کودتای ۱۲۹۹ تا دوره انقلاب اسلامی است، مشتمل بر دو مقدمه و یک پیشگفتار است. مقدمه نخست کتاب با عنوان «موزه زنده مطبوعات معاصر» به قلم دکتر جلال رفیع به رشته تحریر درآمده است. سپس گزارش «۸۰ سال روزنامه‌فروشی در خیابان» به نقل از روزنامه اطلاعات مورخ ۹۴/۱۱/۴ در قالب پیشگفتار آمده است. «هفتاد سال در کنار مطبوعات ایران» به قلم نویسنده، مقدمه دوم کتاب را تشکیل می‌دهد. پس از آن خواننده با مجموعه‌ای از تک‌نگاری‌های خاطره‌گونه به این شرح همراه می‌شود:

تاریخچه‌ای از فروشنده‌گی مطبوعات در سال‌های گذشته و اسامی تعدادی از دوستان قدیمی، بقایای دیکتاتور، امامزاده هشت‌گنبد، آشنایی با مطبوعات، مرض تیفوس، لخت کردن شاه در گردنه حسن‌آباد، محاکمه تاریخی (اولین محاکمه جنجالی، دومین محاکمه جنجالی)، فروش روزنامه در کمپ آمریکایی‌ها، دوستان کودکی و نوجوانی، ترور کسروی در شعبه اول دادگاه، خبرهای جنجالی (جنجال زن و مرد زناکار، دیدی چه گفت؟ حرف بدی نزد، ماجرای مفقود شدن فرخ‌شاد لیستر، تهدید خانواده کازرونی)، اعلامیه شماره ۱، چک پرماجرا، مرگ بر ساعت، ما چارپایان، حزب حلقه (اراده ملی)، روزنامه

«آزیر» سیدجعفر پیشه‌وری، ماجرای دستگیری به جرم دزدی، پیشه‌وری و روزنامه‌آزیر، کشته‌شدن یک روزنامه‌فروش، روزنامه‌فروشان اونیفورم‌پوش، اشتباه حساب، نمایش سه دزد، جابه‌جایی محمد مسعود مدیر روزنامه «مرد امروز»، سفر ملامصطفی بارزانی به ایران، مجله «مردم» برای روشنفکران و آقای جلال آل‌احمد، علی جگرکی و رزم‌آرا، چاقوکشان رزم‌آرا، کتک‌خوردن رئیس کلانتری، ترور شاه در محوطه دانشگاه، مرد دروغین، مسیح قلبی، یادش به خیر، روزنامه «دروغ»، پخش اعلامیه به وسیله گنجشک، حرمت به بزرگان، روزنامه‌فروشی در مرز خطر، عید برای روزنامه‌فروش‌ها، دزدی دو چرخه روزنامه‌فروش، انفجار اتاق رئیس شهربانی، ترنابازی در ماه مبارک رمضان، دو روی یک سکه یا دو شماره یک روزنامه در یک روز، خودکشی ارتشبد حجازی، یانکی گوهوم، قتل رئیس کلانتری، جهان‌پهلوان توفیق، ۳۷ روز بی‌گناه در زندان باغ شاه، با محبت غول هادی می‌شود، تظاهرات معلمان در میدان بهارستان، خبرچین ساواک، ساعت خوش‌یمن، فروش عکس شاه و قاجاق تریاک، حکایت پیاز در حکومت امیرعباس هویدا، ازدواج عجیب، ترک سیگار، چگونه می‌خواستم دختری را بخورم، شاهی که بر فیل‌ها حکومت می‌کند، جن در خیابان غیاثی، جشن در مدرسه روزنامه‌اطلاعات، ماجرای جنگ کره، هیچ‌کاره همه‌کاره، احضاریه کذابی، هنرپیشگی من، زیارت تکیه سپه‌سالار، زیارت کربلای معلی، زیارت اماکن متبرکه در کاظمین، نجف و سامرا، معجزه، ما روزنامه‌فروش‌ها، هفتادمین سال مجله «اطلاعات هفتگی».

جلد دوم کتاب

جلد دوم کتاب با عنوان خاطرات یک روزنامه‌فروش در هفتاد و شش سال با مطبوعات که به فاصله یک سال پس از جلد اول به چاپ رسیده، مشتمل بر دو پیشگفتار است. پیشگفتار نخست به قلم سیدناصر نجم‌الدین سیاهکلی، سردبیر فصلنامه «پیک سالمند»، و پیشگفتار دوم به قلم ابوالقاسم غلام‌مایانی است. پس از آن خواننده با مجموعه خاطرات راوی در این موضوعات همراه می‌شود:

هفتاد و شش سال با مطبوعات، مطبوعاتی که با آن‌ها همکاری داشتیم، خیانت به مردم ایران، بازرسی نخست‌وزیر، افتادن ماشین شاه به جوی پر از لجن، رضاخان و ذبیح فراش، قانون اصلاحات ارضی، یکصدونه روز در حبس، پس از انفجار دفتر رئیس شهربانی، کودتا در عراق، همسفرشدن با پیر سیاست، روزنامه‌ای به زبان گُردی، چگونه با اخلاق خوش پیرمرد تنبیه شدیم، کیف نخست‌وزیر، خدمات چهارساله دکتر اقبال، قهوه‌چی مهربان، شاگردی در قهوه‌خانه، مسابقه شطرنج، مأمور ابلاغ یا مستوفی روزنامه‌فروش، جست‌وجوگر یا مأمور تحقیق در یافتن فراریان از پرداخت مالیات، سفر به هند، چند فقره از عجایب کشور هند، بمبئی شهر غنی و فقیر یا شهر ثروتمندان و فقرا، دعوت از مشت‌حسن‌های کهنسال، کار نیک است که خدا بخواهد، پیرزن و سلطان میمون‌ها، رستم دستان، صراف خسیس و حاکم عادل، ماجرای یک سفر، تجربه یا مدرک، باند کلاهبرداری در ترکیه، کعبه فقرا، تصویربرداری، روزی از گذشته‌ها.

بیوگرافی نویسنده

محمدابراهیم رنجبرامیری، از فعالان و پیشکسوتان قدیمی روزنامه‌فروش است و اکنون تنها بازمانده نسل پیشین خود در این حوزه محسوب می‌شود. او تحصیلات خود را تا مقطع دیپلم نیمه‌تمام باقی گذاشت. در پیشگفتار جلد اول کتاب آمده است که رنجبر ۹ساله بوده که از خانه فرار می‌کند و با پنهان شدن زیر صندلی قطار، خود را از شمال به تهران می‌رساند تا به مادر و خواهرش ملحق شود.

آشنایی و ورود رنجبر به شغل روزنامه‌فروشی زمانی بود که دو برادر روزنامه‌فروش در همسایگی مادرش، به او پیشنهاد می‌دهند هر روز با آنها سر بساط روزنامه‌فروشی همراه شود و برای آن حق‌الزحمه بگیرد. دیری نمی‌گذرد که دو برادر روزنامه‌فروش راهی شهرستان می‌شوند و راوی قصه ما به‌رغم سن کم خود به‌تنهایی بساط روزنامه‌فروشی را اداره می‌کند و این چنین شیفته روزنامه‌فروشی می‌شود.

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع‌رسانی
ارتباطات

سال دوم، شماره ۷ و ۸
پاییز و زمستان ۱۳۹۴

۱۴۲

موضوع و محورهای اصلی کتاب

این کتاب مشتمل بر مجموعه خاطرات و دلمشغولی‌های یک روزنامه‌فروش قدیمی است که مانند یک روزنامه‌نگار باتجربه خواننده را سوار بر ماشین زمان از جاده پرپیچ‌وخم وقایع و رویدادهای آن روزگاران می‌گذراند. این اثر بنا دارد دریچه گنجینه خاطرات یکی از قدیمی‌ترین روزنامه‌فروشان ایران درباره بخشی از مردان سیاست، روزنامه‌نگاران و کنشگران اجتماعی را به روی مخاطبان خود بگشاید. باید اشاره کرد که پیش از این خاطرات رنجبر هر هفته در مجله اطلاعات هفتگی به چاپ می‌رسید.

جالب است بدانید این خاطرات از زبان کسی گفته شده که خود روزنامه‌نگار نبوده، بلکه در نقش حلقه وصل بین روزنامه‌نگاران با مردم نقش‌آفرینی می‌کرده است. وی با همت عالی و تکیه بر حافظه تاریخی‌اش به شرح و بسط رویدادهای مطبوعاتی پرداخته است. کتاب حاضر از سه زاویه به خاطرات این روزنامه‌فروش قدیمی پرداخته است:

- نگاه یک روزنامه‌فروش قدیمی نسبت به وقایع اجتماعی
 - نگاه به خاطرات هفتاد سال روزنامه‌فروشی در کنار اصحاب مطبوعات
 - نگاه تاریخی به روزنامه‌فروشی و روزنامه‌فروشان تهران
- مجموعه خاطرات این کتاب دربرگیرنده سه دوره تاریخی است: دوره پهلوی اول، دوره پهلوی دوم (۱۳۲۰-۱۳۲۶) و دوره سوم از سال ۱۳۳۲ شمسی تا مقطع انقلاب اسلامی.

جایگاه کتاب

این کتاب نخستین اثر از خاطرات یک روزنامه‌فروش از نسل سوم روزنامه‌فروشان ایران است. از نظر نباید دور داشت که در بین اهالی مطبوعات، استثناست که یک روزنامه‌فروش از طبقه پایین جامعه روایتگر حوادث و رویدادهای مرتبط با مطبوعات باشد. در ارزیابی جایگاه این کتاب می‌توان دو نگاه متفاوت داشت:

نخست اینکه مطالب این نوع کتاب‌ها را که مبتنی بر حافظه فردی است، بدون هیچ ملاحظه‌ای و به‌عنوان پازل تکمیل‌کننده بخشی از تاریخ مطبوعات ایران پذیرفت.

دوم آنکه برای پی‌بردن به صحت و سقم گفته‌های راوی به شیوهٔ قرینه‌سازی متوسل شد؛ یعنی اطلاعات موجود را با دیگر آثار و اسناد معتبر مطبوعاتی، روزنامه‌های آن دوره و شاهدان عینی مطابقت داد. از این طریق می‌توان به ارزیابی نسبتاً درستی از جایگاه کتاب رسید. اگر بپذیریم که تاریخ مطبوعات ایران همواره از زبان اصحاب روزنامه‌نگار، پژوهشگران و دانشگاهیان روایت شده است، نباید تعجب کنیم که این بار یک روزنامه‌فروش و دوره‌گرد مطبوعات دربارهٔ هفتاد سال روزنامه‌فروشی و تاریخچهٔ آن در ایران که نزدیک به ۱۸۰ سال قدمت دارد (قاسمی، ۱۳۹۳)، سخن به میان آورده است؛ در نتیجه این کتاب از نظر «تاریخ فرودستان» جایگاه ویژه‌ای مییابد و مطالعهٔ آن به علاقه‌مندان تاریخ مطبوعات و اصحاب روزنامه‌نگار توصیه می‌شود.

ویژگی‌های مهم کتاب

این کتاب با توجه به کهولت سن آقای رنجبر، نخستین تلاش ارزندهٔ او در تدوین خاطرات یک روزنامه‌فروش قدیمی تهران با سابقهٔ بیش از هفتاد سال روزنامه‌فروشی مداوم است. آنچه باعث برجسته‌شدن ویژگی‌های این اثر شده، آن است که او توانسته است با تکیه بر حافظهٔ تاریخی و بهره‌گیری از سابقهٔ طولانی کار در عرصهٔ روزنامه‌فروشی، به خلق این کتاب دست یازد. به عبارت دیگر، او از نزدیک شاهد وقایع و نقش دولت‌ها، افسران نظامی، کودتاچیان، احزاب، بیگانگان و رجال مطبوعاتی روزگار خود در رویدادهای سیاسی، اجتماعی و مطبوعاتی بوده است. بنابراین این کتاب در کنار دیگر آثار و اسناد معتبر مطبوعاتی می‌تواند در درک درست واقعیت‌های تاریخی به تحلیلگران اجتماعی، مورخان و محققان تاریخی کمک کند. نویسنده تا حدودی توانسته است اطلاعات مفید و خواندنی از رویدادهای مطبوعاتی در اختیار مخاطب قرار دهد که از آن جمله می‌توان به خاطره‌های خواندنی از ترور کسروی به قلم شاهد عینی (ص ۵۵)، دیدارهای نویسنده با سیدضیا (ص ۷۲)، ماجرای روزنامه‌فروشی که به دست روزنامه‌نگار کشته شد (ص ۹۴)، سه تن با نام مشترک علی امینی (ص ۱۰۰)، فرار محمد مسعود از استخر (ص ۱۰۴) و بسته‌بندی روزنامه همراه با جلال و شمس آل احمد (ص ۱۱۰) اشاره کرد.

از دیگر ویژگی‌های این کتاب، تلاش ارزندهٔ نویسنده با تکیه بر حافظهٔ تاریخی‌اش برای تنظیم جدول نام ۱۸۷ روزنامه‌فروش قدیمی مربوط به دورهٔ پهلوی اول به بعد است. علاقه‌مندان به تاریخ مطبوعات می‌توانند با استفاده از اطلاعات این جدول شامل «نام و شهرت»، «معروف به» و «محل کار» روزنامه‌فروشان، از سرگذشت عرضه‌کنندگان مطبوعات باخبر شوند.

ضعف‌ها و کاستی‌های کتاب

در پاره‌ای موارد، خواننده با خاطرات غیرمرتبط با موضوع اصلی کتاب یعنی «خاطرات یک روزنامه‌فروش» مواجه می‌شود؛ به‌عنوان نمونه می‌توان به خاطرات جلد نخست کتاب با عناوین هنرپیشگی من (ص ۲۴۷)، چگونه می‌خواستیم یک دختر بیچه را بخورم (ص ۲۲۰)، مرگ بر ساعت (ص ۶۸) یا ما چارپایان (ص ۶۵) اشاره کرد. بهتر بود نویسندهٔ محترم بین خاطرات مرتبط و نامرتبط تفکیک قائل می‌شد. از سوی دیگر در این خاطرات با مطالبی

روبه‌رو می‌شویم که شک و تردید خواننده را نسبت به نقش وی در پی دارد؛ زیرا نقش رنجبر در این خاطرت فراتر از حد تصور، اغراق‌آمیز جلوه داده شده است. در بعضی موارد فهرست مطالب کتاب ناقص تهیه شده و با عناوین درون متن همخوانی ندارد. مثلاً در فهرست مطالب جلد دوم کتاب به نمونه‌هایی از این دست برمی‌خوریم: «هفتادوشش سال با مطبوعات» (فهرست) و «هفتادوشش سال همراه با مطبوعات و در کنار آن» (متن، ص ۱۰)، «افتادن ماشین شاه به جوی پر از لجن» (فهرست) و «افتادن ماشین شاه به داخل جوی پر از گل‌ولای کنار خیابان نیاوران» (متن، ص ۱۱۹)، «قانون اصلاحات ارضی» (فهرست) و «قانون اصلاحات ارضی و پشت پرده تقسیم اراضی» (متن، ص ۱۲۶)، «همسفر شدن با پیر سیاست» (فهرست) و «با پیر سیاست همسفر شدم» (متن، ص ۱۵۳)، «خدمات چهارساله دکتر اقبال» (فهرست) و «جشن خدمات چهارساله حکومت دکتر منوچهر اقبال» (متن، ص ۱۶۴)، «سفر به هند» (فهرست) و «سفر به کشور هفتادودو ملت» (متن، ص ۱۹۸).

روی صفحه شناسنامه، دوره تاریخی از کودتای ۱۲۹۹ تا انقلاب ۱۳۵۷ شمسی ذکر شده است؛ درحالی‌که با مراجعه به خاطرات «هنرپیشگی من» (ص ۲۴۷) و «معجزه» (ص ۲۵۷) متوجه می‌شویم که به ترتیب به رویدادهای سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۸۸ اشاره شده است. به دلیل شتابزدگی، این کتاب از ضعف ویراستاری و نمونه‌خوانی رنج می‌برد و شیوه تنظیم آن فاصله زیادی با تدوین استاندارد یک کتاب دارد. طراحی عنوان کتاب روی جلد مخدوش و ناخواناست و از رنگ‌بندی مناسبی برخوردار نیست. ضمن آنکه صفحه‌بندی کتاب چشم‌نواز نیست؛ زیرا فاصله کم بین سطرها، خستگی زود هنگام را در پی دارد. همچنین ترتیب به‌کارگیری فونت تیتور و روتیتور درون متن کتاب یکنواخت است.

سخن پایانی

حرکت‌هایی از این دست پایه تاریخ روزنامه‌نگاری مطبوعات ایران را تکمیل می‌کند. به سخن دیگر، آثاری از این دست به رمزگشایی تاریخ پرفراز و فرود مطبوعات ایران کمک می‌کند. تلاش‌های این‌چنینی آن هم از سوی روزنامه‌فروشی هشتاد و چندساله، بیانگر آن است که وی جان و تن خود را به مرارت‌های این راه سپرده است تا ما را به گذشته مطبوعاتی این دیار پیوند بزند؛ بنابراین ضمن ستودن چنین تلاشی به نظر می‌رسد اهالی دیگر صنف‌های مطبوعاتی باید یا به میدان گذارند و تجربیات و مشاهدات خود را از صفحه ذهن بر صفحه کاغذ پیاده کنند و به دور از شتابزدگی، به زیور طبع بیارینند. در اینجا باید از پدیدآورنده محترم که برای خلق چنین اثری راه دشواری را پیموده‌اند، قدردانی کرد.

پی نوشت:

1. mehdikh@yahoo.com

منابع

قاسمی، سیدفرید (۱۳۹۳). قابل دسترسی در: [www. ibna. Ir](http://www.ibna.ir) (بازیابی، ۱۱ آذر ۱۳۹۳)

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع‌رسانی
ارتباطات

سال دوم، شماره ۷ و ۸
پاییز و زمستان ۱۳۹۴

۱۴۴